

EU-projekt om rådgivning i gotländska lövmarker

Över 350 markägare med sammanlagt 1200 hektar lövmarker har besökts i ett projekt som syftat till att förbättra skötseln och naturvärdena i Gotlands lövmarker. För över halva ytan har det nu skrivits skötselplaner. Oskar Kullingsjö vet mer.

OSKAR KULLINGSJÖ

På Gotland är en stor andel av länets höga naturvärden knutna till lövmarker som tidigare hävdats genom slätter eller bete och klappning (hamling) av träd. Under senare år har kunskapsläget förbättrats om de biologiska värdena i dessa marker, bland annat genom nyckelbiotopsinventeringen och lövmarksinventeringen. Nya artgrupper har uppmärksammats och man har sett att sällsynta och rödlistade arter ofta är knutna till trädsiktet. Många av dessa arter trivs i öppna eller halvöppna miljöer och hotas därför om markerna växer igen.

På Gotland återstår idag bara några procent av den kulturpräglade lövmarken som angavs på skattdokumentation från år 1700, och den återstående arealen är uppsplittrad på små, ofta isolerade ytor i det gotländska landskapet. Stora delar av dessa marker hävdas inte i dag utan återfinns i olika grader av igenväxningsstadier.

Om vi i framtiden vill behålla den biologiska mångfald som finns kvar i dessa marker

kommer det att krävas stora resurser under de närmaste åren i form av engagemang, pengar och arbetskraft för att kunna utföra nödvändiga skötsel- och restaureringsåtgärder. Det kan även vara nödvändigt att återskapa lövmarker för att binda ihop dagens små, fragmenterade områden.

Om projektet

Länsstyrelsen på Gotland ansökte år 2002 om medel från EU:s strukturfond "Mål 2 Öarna" och från Naturvårdsverket för att kunna genomföra ett tvåårigt rådgivningsprojekt kring de kulturpräglade lövskogarna på Gotland. Projektet har genomförts under 2004 och 2005.

Syftet med projektet är dels att genom rådgivning till markägare få till stånd en lämplig

Skogens dag i Alskog 2004. Arne Pettersson visar lavar på klappade askar. Här är det bland annat lunglav och ädellav som närstuderas. Genom luppen öppnar sig en för många helt ny värld, där även små och till synes oansenliga arter kan visa sig vara riktigt vackra. Foto: Ida Ivanell.

Bertil Ekedahl från länsstyrelsens uppdragsverksamhet klappar en ask. Under de senaste tio åren har några tusen träd klappats varje år. Foto: Martin Persson.

skötsel av öns lövmarker och dels att få fram ett underlag för att kunna säkerställa de biologiska värdena i dessa marker för framtiden.

Rådgivningen har gått ut på att visa på de höga naturvärden som finns i markerna, men framförallt på att visa på vilken skötsel som behövs för att bevara dem. Vi har också visat vilka olika stöd som länsstyrelsen har att erbjuda för skötseln. Målet är att projektet ska leda fram till ansökningar om medel för att konkret kunna restaurera kulturpräglade lövmarker på Gotland.

Resultat

Sammanlagt har ungefär 1200 hektar lövmarker besökts, fördelade på 359 markägare. För drygt halva ytan, 750 hektar, har det skrivits skötselplaner med förslag om hur marken ska skötas. Övriga markägare har fått ett kortare rådgivningskvitto, antingen på grund av att de fått mycket rådgivning tidigare eller för att de inte är intresserade av att göra några åtgärder.

För 16 marker, sammanlagt 108 hektar, har vi skrivit femtioåriga naturvårdsavtal. För restaureringsåtgärder har vi erbjudit NOKÅS-bidrag (natur- och kulturvårdande åtgärder i skogsbruket), som kan bekosta upp till 70 procent av en åtgärd. Omkring sextio markägare har sökt NOKÅS-bidrag. Ofta rör det sig om röjning, frihuggning, klappning, borthuggning av barrträd eller stängsling.

Erfarenheter från rådgivningen

Markägarna är som regel intresserade av sina ängen, men i de mer igenväxta ängerna blandas stoltheten ibland med dåligt samvete för att marken inte sköts.

Begrepp som till exempel nyckelbiotop, signalart, rödlistad art och biologisk mångfald är väldigt abstrakta för många markägare. ”Var sitter dom där biotoperna någonstans?” är en vanlig kommentar. En bra början i bevarandearbetet är därför att visa markägaren på naturvärdena i området, förklara varför de ovanliga arterna finns där och vad som krävs för att de ska finnas kvar.

En annan ingångsvinkel är att visa på den långa skötselkontinuiteten som ofta finns. Husgrunder och stensträngar från järnåldern är vanliga i de här markerna och visar på en flertusenårig historia. Man kan med kartmaterial, till exempel skattläggningskartan från omkring år 1700, visa vilket ägoslag marken varit tidigare. Oftast brukades dessa marker antingen som änge eller som hagmark, och det är vanligt att

även omgivande marker som idag är åkermark var inägomark på den tiden, ofta sammanhängande områden på flera hundra hektar. Äldre personer minns ofta hur marken såg ut när de var små och kan ibland peka ut var de öppna slätterna har legat och kommer ihåg när träden fortfarande klappades. Många berättar att de tidigare, fram till 1980-talet, fått krav från myndigheterna att hugga ner träden för att bereda plats för mer produktiv skog eller åkermark och ofta kan de också visa var det tidigare har legat ängen som idag är åkermark. Idag kommer vi med ett rakt motsatt råd vilket naturligtvis kan göra markägare villrådigas, men flertalet tycker att det är en positiv förändring.

Ett vanligt missförstånd bland markägare är att man inte får göra någonting i marken bara för att den är klassad som nyckelbiotop, och de kan bli positivt överraskade av att vi till och med uppmanar att man ska hävda marken. Många tycker att skogen står till ingen nytta och välkomnar idéer om hur de kan använda marken. Det är nästan ingen som vill hugga ner skogen, men en del hämtar lite ved och kan då få råd om vilka träd som är lämpliga att ta.

Vilken skötsel som är lämplig beror dels på hur långt igenväxningen gått och hur mycket av naturvärdena knutna till öppen mark som finns kvar, dels på vad markägaren har för möjligheter och intresse av att sköta marken. Ofta sammanfaller skötselråden med vad människor tycker är vackert, få områden är så estetiskt tilltalande som ett hävdad gotländskt lövänge, även om

Område i Lokrume som har restaurerats till betesmark vintern 2006 med hjälp av NOKÅS-bidrag. Tidigare var det tätt med bland annat tall och björk. Framtida åtgärder i området kan vara att förstora gläntorna och att klappa askar, framförallt unga träd som kan bli ersättningsråd till de äldre. Asken på bilden har antagligen inte klappats på femtio år. Foto: Oskar Kullingsjö.

hävden oftast blir bete och inte traditionell slätter. Många tycker dock att död ved är fult och vill rensa ut döda hasselgrenar och ta bort träd som har dött.

Finns det ingen möjlighet att hävda marken med slätter eller bete är det ofta meningslöst att göra några större insatser; de mest ogenomtänkliga markerna är de som röjdes för några decennier sedan och sedan lämnades utan hävd. Om betesdjur saknas kan frihuggning av gamla lövträd och borthuggning av barrträd vara en bra skötsel, men i övrigt är det kanske bättre att lämna området för fri utveckling.

Klappning

Håkan Slotte har uppskattat att det finns ungefär 400 000 klappade träd på Gotland (Slotte 1996), vilket är mer än i hela övriga Sverige tillsammans. Det är inte ovanligt att det står över hundra klappade träd per hektar i ängena och dessa är ofta mycket intressanta ur naturvårdssynpunkt. Oftast rör det sig om ask eller lundalm. Rödlistade lavar som lunglav, ädellav, almlav och mörk kraterlav hittar man ofta just

Askskottsjukan slår hårt mot många askar.
Bål, augusti 2005. Foto: Oskar Kullingsjö.

på klappade träd, medan de ofta saknas på intilliggande oklappade och ofta grövre träd. Det är således av stort intresse att bevara träd med klappningsspår.

Helst bör träden klappas kontinuerligt med ungefär fem års mellanrum. Med en sådan skötsel kan träden bli mycket gamla. I en betesmark på mellersta Gotland har till exempel klappade almar, med en diameter på bara cirka 20 cm, åldersbestämts till över 300 år (Slotte muntl.). Den högsta prioriteten är därför att de träd som har en lång kontinuerlig klappningshistoria även fortsättningsvis blir klappade.

Ett stort problem är dock att många av träden inte har klappats på flera decennier. Om man inte restaureringsklappar dessa träd är det stor risk att grenverket blir för tungt och att de brister i klappningspunkten där träden ofta är svagare. Dessutom kan många av de ljusälskande arterna som trivs på träden få svårt att klara sig om de beskuggas av kronan. Därför

föreslår vi ofta att man ska restaureringsklappa dessa träd, men ibland gör vi det med viss tvekan.

Klappning av grövre träd medför nämligen en del svårigheter. Grova sågtytor medför ökad risk för att röta kommer in i trädet och tar död på det (så länge trädet överlever kan ju däremot lite röta vara positivt för den biologiska mångfalden). Där träden står tätt är kronan som regel liten och upphissad, vilket dels gör att man måste klappa högt för att komma ner i klenare grendimensioner, dels att det är svårt att hitta några dragare att lämna. Att de har liten krona innebär antagligen även att de har ett litet rotsystem, vilket gör att de inte har så mycket kraft att skjuta nya skott. Enstaka träd dör direkt efter en restaureringsklappning. Hur många som dör i ett senare skede vet vi inte. Som regel tar markägare bort döda träd, vilket gör att det är svårt att få en uppfattning om hur klappningen lyckats.

I England brottas man med samma problem. Där har man övergått från att göra hårda restaureringshamlingar (ofta hårdare än våra) till att hamla i flera steg, där man i det första steget bara tar bort de yttersta grenarna. På så sätt får man fler träd att överleva. Det är dock en betydligt dyrare metod och knappast möjlig att använda i stor skala. Vi kan dock säkert göra smärre förändringar av de metoder vi använder idag.

Vare sig vi restaureringsklappar träden eller om vi låter dem utvecklas fritt är det troligt att flertalet av dem är döda inom hundra år. Därför är det mycket viktigt att man även nyklappar unga klena träd i anslutning till de gamla. Ett problem är dock att det är ganska ont om sådana i många marker och särskilt i välhävdade EU-stödsmarker lär det inte heller komma upp några nya träd att satsa på.

Sjukdomar

Under de senaste åren har flera trädslag drabbats av sjukdomar. För ungefär fem år sedan började askarna se dåliga ut. Grenarna blev missfärgade och torkade och ibland dog hela trädet. Antagligen rör det sig om en svampsjukdom. Askskott-

sjukan är idag väldigt utbredd på Gotland och drabbar askar i alla åldrar. Klappade träd verkar dock vara extra känsliga. I vissa ängen på södra Gotland är i stort sett alla träd drabbade och ungefär en tredjedel av träden kan ha dött. Det gör att vi har satsat mindre på klappning än vad vi hade tänkt i projektet.

I höstas kunde vi konstatera de första fallen av almsjuka på Gotland. Det var fyra träd i ett änge i Vallstena mitt på ön och ett träd på en gårdsplan i Källunge en halvmil därifrån som drabbats. Under våren har vi hittat ytterligare några fall i samma område. Sjukdomen verkar ha funnits i åtminstone två år och vi försöker nu kartlägga hur utbredd den är för att kunna avgöra om det är värt att göra några åtgärder för att minska spridningen. Erfarenheter från övriga Europa pekar mot att stora delar av öns almbestånd kan komma att dö ut om inte spridningen av almsjuka kan hejdas. Detta skulle slå hårt mot många ängen och lövängsrester och mot en stor mängd arter som är knutna till just alm.

En del markägare är också oroliga för sina ekar. Många ekar ser glesa ut i kronorna och i en del marker har en eller annan ek dött. Förklaringen till ekdöden verkar vara mer komplex än sjukdomarna på ask och alm. Antagligen krävs först att träden stressas av exempelvis extrema väderleksförhållanden för att olika sjukdomar, till exempel honungsskivling, ska kunna få fäste i eken. "Ekdöden" verkar drabba enstaka träd, men är nog inte ett så stort hot som sjukdomarna på ask och alm.

Det råder stor osäkerhet om hur vi ska tackla de här problemen, men vi försöker hålla kontakt med forskare inom området, till exempel genom seminarier om både almsjuka och askskottsjuka. Vågar vi klappa askar i fortsättningen? Åtminstone bör man vara lite mer försiktig genom att lämna dragare, undvika stora snittytor, och se till att träden får ordentligt med ljus. När det gäller eken bör man kanske satsa på frihuggning så att träden är i bra kondition och därmed förhoppningsvis ska kunna stå emot sjukdomar bättre. Kanske borde vi överväga att öka mängden lönn och lind i markerna om vi vill behålla ett trädskikt med ädellöv!

Stöd

För att underlätta för markägarna har vi gjort en folder där vi samlat länsstyrelsens (på Gotland ingår även den statliga skogsvårdsmyndigheten, Skogsstyrelsen, i länsstyrelsen) olika former av stöd och skydd, som en vägledning i bidragsdjungeln.

I ett inledande skede handlar det ofta om olika restaureringsåtgärder. För dessa kan markägarna som nämnts söka NOKÅS-bidrag. Det ges för engångsåtgärder och bekostar 70 procent av en naturvårdande skötselinsats, resten får markägaren själv bekosta. Ofta rör det sig om röjning av sly, frihuggning av träd eller klappning.

Det finns även ett EU-stöd som heter restaureringsbidrag som bekostar 90 procent av en restaurering och där det är meningen att marken sedan ska kunna få miljöersättning för bete eller slätter. Under tiden som projektet har pågått har det dock varit svårt att få med några nya marker för restaureringsbidrag, vilket har gjort att de flesta har använt sig av NOKÅS-bidrag.

I de finaste områdena upprättar vi ofta femtioåriga naturvårdsavtal. Det är avtal som skrivs med naturvårdsintresserade markägare, där markägaren får en viss ersättning (max 10 000 kr per hektar) och där målet är att naturvärdena ska bevaras eller öka. Naturvårdsavtal är dock endast ett skydd och innebär inte någon garanti för att det finns pengar till skötsel.

De närmaste åren kommer det att finnas pengar inom åtgärdsprogrammet för skyddsvärda träd, som kan komma en del av dessa marker till del. Främst kan det komma att bekosta frihuggning och klappning.

För den kontinuerliga skötseln med slätter eller bete kan markägarna söka EU-ersättning, vilket dock kräver att marken är ganska hårt röjd. För närvarande ligger ersättningen på 1100 kr per hektar. I områden med höga naturvärden kan man även få tilläggsersättning på ytterligare 1400 kr per hektar i betesmarker och 2400 kr per hektar i slättermarker. I ängerna kan man dessutom få extra ersättning för lieslätter och efterbete. Utöver dessa ersättningar kan markägaren få gårdsstöd.

Problem med stöden

Ett stort problem är att finansiera den kontinuerliga skötseln. För de mest öppna lövmarkerna är det oftast inga problem att få EU-ersättning om marken hävdas. I många marker är det dock negativt för naturvärdena att öppna upp så radikalt som krävs för att få EU-ersättning, åtminstone om det ska göras i ett steg. Det gör att många marker som har restaurerats hamnar i ett mellanläge. För att gå med i stödet måste de röjas hårdare, vilket dels kan hota naturvärdena, dels tar tid och kraft som bättre hade kunnat användas till andra marker. Om marken inte får stöd är risken stor att den lämnas ohävdad och växer igen, vilket också är ett hot mot naturvärdena. Så länge det inte finns något stöd för den kontinuerliga skötseln kommer det också att vara svårt att få markägare intresserade av att restaurera ny mark.

Ofta röjer markägare hårdare än vad vi rekommenderar, vilket antagligen också till stor del beror på EU-stöden. Markägare vill att marken skall platsa i EU-stödet och vill inte få några anmärkningar på igenväxning vid en eventuell kontroll. Detta medför att det i många skötta marker inte finns några unga träd kvar och några nya träd kommer inte upp på grund av betet eller slåttern. Om det ändå lyckas komma upp lite sly i ett hörn så röjs det ofta bort. Många av de gamla träden förmodas dö inom hundra år och då finns det kanske inga nya träd som kan föra vidare natur- och kulturvärden.

Framtiden

Hur ska vi då rädda dessa marker? Ett av de största problemen idag är som sagt att det saknas pengar till den kontinuerliga skötseln av lövmarker som är för täta för EU-stöd. Det rör sig om ganska små arealer jämfört med många andra typer av mark som idag får EU-stöd. Kostnaden för ett stöd till dessa marker skulle därför bli förhållandevis liten, men ge en mycket stor naturvårdsvinst. Kanske kunde man koppla ett sådant stöd till marker som är nyckelbiotoper eller har naturvårdsavtal eller liknande.

De områden som finns kvar är ofta små rester av enorma områden med lövängar och

hagmarker som har odlats upp under de senaste århundradena. Det är tveksamt om områden på några få hektar kommer klara av att vara bärare av hela den biologiska mångfalden som funnits i dessa marker tidigare, även om de sköts på bästa sätt. För att klara det sextonde miljömålet – ett rikt växt- och djurliv – som säger att förlusten av biologisk mångfald ska hejdas, skulle vi förutom att restaurera befintliga områden även behöva anlägga nya lövmarker runt de gamla och försöka binda ihop värdefulla områden för att skapa spridningsvägar.

Sammanfattningsvis kan man säga att det finns hopp för de gotländska lövmarkerna eftersom de är omtyckta av många människor. Det finns dock hot, som eländiga trädskudomar och ersättningar som är dåligt anpassade till dessa marker. Sjukdomarna kan vara svåra att göra något åt, men ersättningsystemen går ju faktiskt att förändra.

ABSTRACT

Kullingsjö, O. 2006. EU-projekt om rådgivning i gotländska lövmarker. [Advice to landowners of deciduous woodlands on Gotland – experiences from an EU project.] – Svensk Bot. Tidskr. 100: 195–200. Uppsala. ISSN 0039-646X.

Many species in deciduous woodlands on Gotland are dependent on semi-open conditions and are threatened. During 2004–2005, a project has been running giving management advice to landowners about how to best preserve the biodiversity.

Oskar Kullingsjö är naturvårdsbiolog på och har under två år arbetat med projektet Kulturpräglade lövmarker. Nu arbetar han med åtgärdsprogram för hotade arter och skoglig naturvård.

Adress: Länsstyrelsen i Gotlands län, 621 85 Visby
E-post: oskar.kullingsjo@i.lst.se

